

PLACES OF TRANSITION

Dobrodošli u "Mjesta tranzicije"! Ova izložba prikazuje šest priča iz Bugarske, Hrvatske, Istočne Njemačke, Litve, Poljske i Ukrajine koje ponovno povezuju niti velike svjetske povijesti i lokalnih iskustava.

"Mjesta tranzicije" istražuju duboke društvene, političke i ekonomske promjene u istočnoj Europi koje su nastupile nakon kraja državnog socijalizma 1989./1991. Kroz objektiv šest različitih lokacija, ispituujemo njihova putovanja tijekom perioda tranzicije i nakon nje. Ova mjesta predstavljaju razne aspekte ljudskog života — posao, slobodno vrijeme, kulturu — te nude uvid u značajne transformacije u proteklih 30 godina i borbe povezane s tim periodom: radikalno restrukturiranje tržišta rada i masovna nezaposlenost, razvoj nacionalnih identiteta, prava žena, tranzicijska pravda i drugo.

Ova mjesta odražavaju različite puteve kojima su krenule zemlje iz sličnog konteksta. Neka su revitalizirana, dok su druga i dalje jaki podsjetnici na prošlost. Osim toga, priče koje ih okružuju naglašavaju ponekad uvelike različite narative tranzicije diljem istočne Europe, a koje uvelike utječu na današnje političko okruženje i društvenu fragmentaciju.

Dok se krećete ovom izložbom, potičemo vas da istražite razvoj identiteta ovih lokacija i zajednica povezanih s njima. Naša 'Mjesta tranzicije' dijelovi su jedne slagalice, svako od njih doprinosi dubljem razumijevanju složene međugigre promjene, sjećanja i identiteta koje je nagla promjena sustava ostavila za sobom.

**NJEMAČKA
VITSTOCK**

**LITVA
VILNIUS**

**POLJSKA
LODŹ**

**UKRAJINA
ZAPOROŽJE**

**HRVATSKA
ZAGREB**

**BUGARSKA
BELENE**

BELENE

Belene, otok Persin (6. lipnja 1994.) | Na otoku Persin kod Belena održan je 5. narodni skup u organizaciji Saveza prognanih nakon 9. rujna 1944. godine.

Devedesetih godina prošlog stoljeća Belene su doživjele značajne društvene i gospodarske promjene nakon pada komunizma. Zatvaranje radnog logora Belene, koje je bilo istaknuto obilježje tijekom komunističkog režima, ostavilo je složeno naslijeđe u gradu. Lokalno gospodarstvo suočilo se s izazovima, visokom nezaposlenošću i gospodarskom nestabilnošću koji su bili uobičajeni tijekom tranzicije Bugarske na tržišno gospodarstvo.

Otok Persin, grad Belene Belene je grad u sjevernoj Bugarskoj, smješten na obali rijeke Dunav. Povijest Belene proteže se od razdoblja kasnog neolitika, preko rimske utvrde Dimum u Meziji do preobraćanja naselja u katoličanstvo tijekom osmanskog razdoblja. Proglašeno gradom 1964., Belene je bilo mjesto najvećeg bugarskog radnog logora tijekom komunističke ere.

Radni logor Belene postojao je od 1949. do 1989. s nekoliko prekida, a kroz njega je prošlo više od 15.000 zatvorenika, većina njih bez suđenja i kazne.

Belene, otok Persin (4. srpnja 2023.) | Polaznici ljetne škole "Zašto bi se sjećali?"

"Belene je mjesto sjećanja koje podsjeća sve Bugare i Europljane da se politička represija ne može opravdati. To je također rodni grad katoličkog biskupa Evgenija Bosilkova, kojeg je papa Ivan Pavao II proglasio svetim kao mučenika vjere. Belene, grad prekrasne prirode i etnički i vjerski raznolikog stanovništva, zaslužuje svoje pravo mjesto u europskom sjećanju." U 90-ima Belene su doživjele značajne društvene i ekonomske promjene.

— prof. Momchil Metodiev, Institut za studije moderne prošlosti

ZAGREB

Izgradnja novog kompleksa Zagrebačkog velesajma započela je 1956. godine u blizini novonastalih četvrti Novog Zagreba te je odigrala ključnu ulogu u razvoju grada. Jesenski međunarodni zagrebački velesajam imao je veliku važnost za jugoslavensku industriju, gospodarstvo i društvo općenito tijekom 60-ih i 70-ih godina. Bio je odraz geopolitičkih težnji Jugoslavije da bude trgovački most između istočnog i zapadnog bloka te zemalja Trećeg svijeta. Zagrebački velesajam bio je mjesto gdje su se Istok i Zapad hvalili svojim najnovijim tehnološkim dostignućima, ali i mjesto gdje su građani imali priliku vidjeti i upoznati suvremeni način života i zapadnjačku robu široke potrošnje. Od 90-ih godina potreba za sajmovima je opala nakon propadanja hrvatske industrije te kao odraz globalne krize. Danas je to mjesto zapelo u tranziciji koje još pokušava pronaći svoju novu svrhu.

Kasne 80-e u Hrvatskoj bile su razdoblje u kojem je započeo raspad Jugoslavije (tzv. predtranzicijsko razdoblje), a rane 90-e obilježene su Domovinskim ratom (1991.-1995.). Iako je Zagrebački velesajam u tom razdoblju nastavio s radom, njegov međunarodni značaj naglo je opao i postao više nacionalno orijentiran. Devastacija industrije (ujedno i zbog neuspješnog procesa privatizacije) te posljedičnom promjenom cjelokupnog gospodarstva od proizvođača i izvoznika u uvozno orijentirano konzumerističko gospodarstvo, sajam je izgubio velik dio svog značaja, važnosti i slave. Mnoge njegove zgrade (ukupno 40 paviljona) su napuštene, neke su prenamijenjene a druge pretvorene u skladišta. Samo je nekolicina paviljona nastavila sa svojom prvotnom namjenom — sajmovima i trgovačkim izložbama.

Radila sam kao hostesa za talijanske tvrtke na Međunarodnom zagrebačkom velesajmu 1990. godine. Bio je to posljednji sajam prije izbijanja rata i bio je najveći sajam na kojem sam ikada bila — mjesto je vrvilo od ljudi i izlagača iz više od 60 zemalja.

— Kristina M.

U proteklih 30 godina paviljoni Zagrebačkog velesajma korišteni su u različite svrhe: kao regrutni centar tijekom Domovinskog rata; sumnjivo mjesto za noćni život; kao sklonište za 1. val migranata (2015.g.); kao punkt za cijepljenje tijekom pandemije C-19 i kao skladište arhiva institucija i muzejskih izložaka čije su zgrade oštećene tijekom velikog potresa koji je pogodio Zagreb 2020. g.. Iako se i danas, u nekoliko prvobitnih paviljona, nastavljaju održavati specijalizirani sajmovi (većinom od nacionalnog značaja), neki paviljoni su pretvoreni u skladišta, a neki su prenamijenjeni za rekreacijske aktivnosti (karting i teretane) ili iznajmljeni industriji zabave i filmskoj industriji. Nažalost, neki od najljepših paviljona (poput Talijanskog nacionalnog paviljona (slike 1a i 1b) ili paviljona 28 (slike 2a i 2b)) ostali su napušteni i prepušteni nepoznatoj sudbini bez jasne vizije budućnosti.

Ovdje sam rođena 70-ih godina i dolazila sam redovito sa svojom obitelji družiti se, vidjeti što ima novo na tržištu ili kupiti nešto. Mjesto se dosta promijenilo — sada izgleda napušteno i prazno većinu vremena, šteta.

— Nataša B.

Radionica je održana 18. lipnja 2024. u obliku povijesne šetnje kompleksom Zagrebačkog velesajma. Sudionici (studenti i ostali građani) imali su priliku čuti o povijesti mjesta — od njegovih početaka i slavnog doba tijekom 60-ih i 70-ih godina prošlog stoljeća kada je Velesajam imalo značajnu ulogu u regionalnim i globalnim geopolitičkim i gospodarskim odnosima, preko 80-ih i 90-ih godina koje su obilježene raspadom Jugoslavije i Domovinskim ratom u Hrvatskoj, pa sve do današnjih dana. Ova povijesna šetnja ukazala je na značaj arhitektonske i povijesne baštine Zagrebačkog velesajma koji je nekada bio aktivni sudionik gospodarskog i društvenog života Zagreba i Jugoslavije, ali i svjedok neuspješnog tranzicijskog procesa moderne Hrvatske.

Šetnja nekadašnjom veličanstvenom Alejom naroda koja je okupljala brojne međunarodne paviljone, navela nas je na razmišljanje o njenom značaju nekada i sada.

Sada kada znam više o povijesti ovog mjesta, stvarno se nadam da će vratiti barem dio svoje važnosti. Nadam se da će u budućnosti, bez obzira na to kakva će mu biti nova namjena, odati počast svojoj slavnoj prošlosti, pa makar to bilo za vrijeme Jugoslavije

— Tereza V., student

Povratne informacije od sudionika bile su vrlo pozitivne: aktivno su sudjelovali u šetnji, postavljali pitanja i iznosili svoje osobne uvide i priče o ovoj lokaciji. Mnogi od njih rekli su da tek sada shvaćaju koliko je štetu period tranzicije ostavio ovom mjestu. Neki su izrazili žaljenje što lokalna vlast još uvijek nije pronašla način da revitalizira Velesajam u punom obimu, bez da ga uništi. Najvažniji rezultat ove radionice bio je podizanje svijesti među sudionicima o periodu tranzicije i njegovim posljedicama. Dostupnost sudionika za interakciju s vodičem na ovu temu također je pokazala potrebu da se o tome otvoreno razgovara. Samo kroz priznavanje prošlosti (dobre ili loše), moći ćemo izgraditi bolju budućnost.

Važnost baštine ovog mjesta ogleda se u arhitekturi nekih njegovih paviljona. U prve dvije godine izgradnje (1956.-57.) izgrađen je ukupno 21 izložbeni paviljon, od kojih su mnogi bili paviljoni stranih zemalja, a projektirali su ih odabrani arhitekti iz tih zemalja. Osim Jugoslavije, svoje paviljone imale su sljedeće zemlje: SSSR, Čehoslovačka, Istočna Njemačka, Zapadna Njemačka, Austrija, Italija, SAD, Indija, Kina itd.

WITTSTOCK

U gradiću Wittstock an der Dosse u Brandenburg, u vrijeme Istočne Njemačke, nalazila se jedna od najvećih i najmodernijih tvornica tekstila u zemlji — Obertrikotagenbetrieb Ernst Lück ili skraćeno OTB. Kao dio decentralizirane ekonomske politike Istočne Njemačke, OTB je osnovana 1968. godine na mjestu tvornice tkanine Wittstock (koja je datirala iz srednjeg vijeka) a kako bi ojačala strukturno slabu regiju Prignitz. Do 1980-ih broj zaposlenih u tvornici porastao je s 400 na gotovo 3.000 — s populacijom od nešto manje od 14.000 u Wittstocku. OTB je postao jedan od najvažnijih poslodavaca u regiji. Proizvodila je prvenstveno dresove za djecu i mlade a izvozila odjeću u Zapadnu Europu i Sovjetski Savez. Za Wittstock je, međutim, OTB bio više od pukog radnog mjesta: s mnogim važnim društvenim sadržajima — od skrbi za djecu do sportskih grupa, brigada, zatvorenog bazena i kampova za odmor za zaposlenike i djecu — stvorila je osjećaj identiteta. Danas je mjesto u ruševinama i ostavlja veliku, bolnu prazninu za stanovnike grada.

Između 1990. i 1992. tvrtka se postupno smanjivala. Bivši zaposlenici OTB-a godinu i pol radili su za britansku tvrtku Fred Perry. Na kraju, kao i mnoge druge u Istočnoj Njemačkoj, tvrtku je zatvorio Treuhand i ona je konačno zatvorila svoja vrata 1993. Ukupno je oko 3.000 ljudi izgubilo posao. Posljedice: dugotrajna nezaposlenost, iseljavanje, alkoholizam, nasilje i društveni potres koji je trajno utjecao na grad i regiju. Godine 1994. mjesto je kupio međunarodni poduzetnik koji je pojedinačne zgrade davao u podnajam raznim tvrtkama. Ali čak i tada, prostor tvornice koji pokriva otprilike 112.000 m², veliki dio je sve više propadao, postajući poprište zabava mladih avanturistički nastrojenih ljudi i vandalizma.

Volila bih da sam mogla raditi u OTB-u do mirovine, stvarno sam uživala tamo.

— bivša krojačica u OTB

Od kraja 1990-ih privremena prenamjena prostora sve se više smanjivala, a lokacija je sve više propadala. Gradske vlasti teško su dolazile do vlasnika u inozemstvu kojiji nije bio zainteresiran ni za razvoj ni za prodaju lokacije. Kao rezultat toga, bivša tvornica postala je pustolovno igralište za mlade i tužni trn u oku za starije stanovnike Wittstocka. Ostalo je sjećanje na nekoć najvećeg gradskog poslodavca, a ponekad i najmoderniju tvornicu tekstila u Istočnoj Njemačkoj. Čak ni u 2024.g. ništa se ne događa na lokaciji — ovo pitanje polarizira lokalnu politiku i upravu. Uspomenu na OTB čuvaju samo bivši djelatnici. Sudionici radionice izradili su stranicu na Wikipediji (OTB Wittstock) i kanal na Instagramu (otb_wittstock).

Bilo je vrlo dirljivo ponovno biti aktivan u ovom prekrasnom gradu nakon mnogo godina otkako sam otišla iz Wittstocka 1992. Mjesto održavanja radionice u gradskom muzeju unijelo je dugu i raznoliku povijest u našu radionicu s mladim ljudima iz Wittstocka i vratilo je sjećanja na moje školske dane ovdje. U isto vrijeme, posjetiti ruševine tvornice tekstila sa suvremenim svjedocima i čuti biografije i sjećanja vezana uz tvornicu na licu mjesta, kao i vidjeti mjesto očima drugih, činilo se kao putovanje kroz vrijeme. Potresno je bilo saznanje da neki na ovom mjestu nisu bili desetljećima i da su u njega po prvi put ponovo ušli zahvaljujući našoj radionici. Velike emocije povezane s poviješću i razdoblje tranzicije od 1990-ih i 2000-ih uvelike su oživjele na radionici

— Dr. Judith Enders, moderatorica

Dana 4. srpnja 2024. oko 20 učenika iz Wittstocker Gymnasium prisustvovalo je našoj radionici o OTB-u u Gradskom muzeju Alte Bischofsburg. Nakon kratkog uvoda ravnatelja muzeja dr. Zeigera, mladi su u pratnji četvero bivših djelatnika obišli prostor nekadašnje tvornice tekstila. Istraživali su povijest lokaliteta i stekli uvid u osobna sjećanja i iskustva suvremenih svjedoka. Nakon obilaska, napravili su Instagram račun o tvornici i uredili Wikipedijinu stranicu o OTB-u (vidi gore). Ovaj praktični pristup pomogao im je razumjeti utjecaj tvornice na njihovu zajednicu te važnost očuvanja sjećanja na nju. Radionicu je vodila dr. Judith C. Enders iz naše partnerske organizacije Perspektive³ koja je i sama odrasla u Wittstocku i koja je dažke dane provela pod okriljem OTB-a.

Željeli bismo vidjeti da se na lokaciji napravi nešto za nas — na primjer vanjski bazen, klub ili trgovački centar.

— učenici 9. razreda Gimnazije Wittstocker

Najvažniji rezultat radionice bilo je okupljanje tri generacije ljudi iz Wittstocka. Mladi ljudi doživjeli su novu perspektivu u prostorijama tvrtke koja im je bila poznata ali samo u uništenom stanju. Bivši zaposlenici i stariji stanovnici Wittstocka imali su priliku prenijeti svoje znanje i podijeliti svoja sjećanja. Brzo je postalo jasno koliko im je razmjena bila važna: razgovor je potrajao do kasno navečer i postao vrlo emotivan. Dogovoreno je organiziranje redovnog druženja uz šalicu kave za bivše djelatnike OTB-a u Wittstocku.

VILNIUS

Izgradnja Koncertne i sportske dvorane (Vilnius, Litva) započela je 1965. a dovršena je 1971. Eduardas Chlomauskas i njegovi kolege dizajnirali su ovo zdanje, a dvorana se ističe valovitim ili brodskim oblikom krova.

Izgrađena je u brutalističkom stilu, a originalnost ne leži u samoj zgradi, već u njenim potpornim krovnim konstrukcijama. Arhitektura dvorane odražavala je svjetske modernističke trendove 1950-ih i 1960-ih, dok je litavska konstrukcija potkrovlja, koju je projektirao inženjer Henrikas Karvelis, postigla impresivan efekt uzdignutog krova. Ova je konstrukcija službeno priznata kao otkriće.

Dvorana je izgrađena usred vrlo starog židovskog groblja u Šnipiškėsu, koje je bilo u upotrebi od 16. do 18. stoljeća, kada je zemljište s grobljem prodano gradu. Nakon Drugog svjetskog rata groblje je potpuno likvidirano. Posljednji spomenici srušeni su 1955. godine. Zbog položaja zgrade u tijeku su brojne rasprave koje sprječavaju konačnu odluku o njezinoj namjeni.

Koncertna i sportska dvorana u Vilniusu izgrađena je kao višenamjenska građevina, prilagodljiva kulturnim, sportskim, zabavnim i javnim događanjima. Dvorana je prvenstveno služila za odbojku i košarku, a kasnije su se u ovoj dvorani održavale i veće sportske priredbe, koncerti i okupljanja koja su privlačila mnoštvo ljudi. U listopadu 1988. arena je bila mjesto Inauguracijskog kongresa Sajūdėsa, reformskog pokreta koji je vodio Litvu u postizanju neovisnosti od Sovjetskog Saveza. To je također bilo mjesto javnog pogreba 14 Litavaca koje su sovjetske trupe ubile na televizijskom tornju u Vilniusu tijekom siječnjaških događaja 1991.

Nakon 33 godine korištenja, zaključeno je da je nesigurna za korištenje zbog loše kvalitete upotrijebljenog betona te je 2004. g. zatvorena. Unatoč tome što se nalazi u središtu Vilnusa, ostaje napuštena, a rasprave koje se vode već nekoliko desetljeća o mogućnostima za njenu upotrebu tek trebaju dati rezultate.

Dvorana pamti mnoge događaje tijekom kojih je bilo mnoštvo gledatelja. Uostalom, kamo biste inače otišli u sovjetsko doba? Ljudi bi dolazili dotjerani, kao na slavlje. Nikada nije bilo takvih gužvi kao u sadašnjim arenama, jer su dvorana i ostale prostorije bile savršeno osmišljene. Prema njezinim riječima, nema nijedne druge zgrade u Litvi čiji su židovi upili toliko dobrih emocija.

— Nijolė Ruzgienė

Dvorana je prvenstveno korištena za odbojkaške i košarkaške događaje, ali je kasnije, tijekom 1980-ih i 1990-ih godina postala mjesto za veća sportska događanja, koncerte i okupljanja koja su privlačila mnoštvo ljudi ne samo iz Vilnusa, već i iz manjih gradova. U listopadu 1988. arena je bila mjesto Inauguracijskog kongresa Sajūdėsa, reformskog pokreta koji je vodio Litvu u postizanju neovisnosti od Sovjetskog Saveza. To je također bilo mjesto javnog pogreba 13 Litavaca koje su sovjetske trupe ubile na televizijskom tornju u Vilniusu tijekom siječnjaških događaja 1991.

Koncertna i sportska dvorana Vilnius, nekoć mjesto koje je okupljalo tisuće ljudi, gdje su se održavala velika sportska natjecanja i najveći koncerti, gdje su se okupljala mnoštva, gdje su se raspravljala važna pitanja o obnovi litavske neovisnosti i gdje se odavala počast žrtvama 13. siječnja, danas je postao napušten, zatvoren prostor u centru grada. Mlađa generacija često niti ne zna što se u ovoj zgradi nalazilo niti koji je njezin društveni i kulturni značaj. Za njih je to zgrada duhova.

— Sandra Gaučiūtė

Arena (dvorana) je simbol komunističkog modernizma. Jedna je od rijetkih preostalih sportskih arena u ovom arhitektonskom stilu. Tijekom prvog desetljeća neovisnosti zgrada je još bila u funkciji, ali je njena popularnost i prestiž opao. U to se vrijeme smatralo reliktom sovjetske ere te je zatvorena 2004. Godine 2006. zgrada je upisana u Registar kulturne baštine, čime je zaštićena od rušenja. Planovi za rekonstrukciju mjesta naišli su na značajno protivljenje židovske zajednice budući da se mjesto nalazi na području najstarijeg židovskog groblja u Vilniusu. Zarasla u travu i napuštena — takva je danas sudbina Koncertne i sportske dvorane u Vilniusu. Razlog tomu je što je dvorana izgrađena na židovskom groblju tijekom sovjetske ere, a kasniji sporovi spriječili su bilo kakve promjene. Trenutno se odlučuje o sudbini i potencijalnim namjenama dvorane.

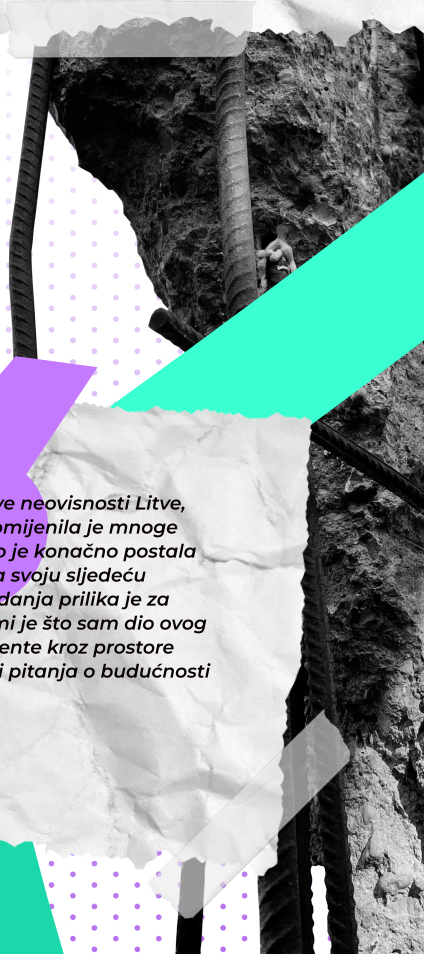

Dana 18. siječnja u Vilniusu je organiziran događaj pod nazivom "Mjesta tranzicije: Koncertna i sportska dvorana u Vilniusu" za mlade školske dobi, u suradnji s učiteljima iz 3 različite škole u Vilniusu. Više od 30 sudionika iz više od 3 različite škole nazočilo je događaju. Mladi su imali priliku sudjelovati u obilasku zgrade čija je povijest sada duh prošlosti, a nakon vođenog obilaska imali su priliku upoznati ljude koji su radili u ovoj zgradi ili su poznavali njenu povijest i arhitekturu te poslušati raspravu između urbanih istraživača, povjesničara, arhitekata kao i sudjelovati u kreativnoj radionici na kojoj su započeli izradu projekta za budućnost Koncertne i sportske dvorane u Vilniusu koja se održala u "Kući povijesti Vilniusa". Na kraju događaja učenici su dobili zadatak angažirati svoju školsku zajednicu i pripremiti svoje prijedloge kako bi se zgrada mogla prilagoditi potrebama javnosti i mladih u budućnosti. U različitim školama odvijale su se različite aktivnosti — bilo je video reportaža i snimanja, debata u kojima se postavljalo pitanje treba li zgrada postati samo muzej, a treća je škola provela anketu među učenicima 9. i 10. razreda o tome što znaju o zgradi i njezinoj povijesti te kako bi zgradu trebalo adaptirati u budućnosti. Završna radionica održana je 9. svibnja 2024. Učenici su zajedno sa svojim profesorima došli u ured Zaklade Open Lithuania i predstavili svoje dovršene projekte i pripremljene ideje.

Unatoč činjenici da se zgrada nalazi u samom središtu Vilniusa, mnogi mladi koji su sudjelovali u raznim aktivnostima, kao i drugi učenici iz njihovih škola, nisu bili svjesni njezine povijesti i da je nekada bilo najveće okupljalište za kulturna i sportska događanja te događaja značajnih za povijest Litve i period tranzicije. Tijekom različitih aktivnosti, ciljna skupina, mladi učenici upoznali su se s koncertnom i sportskom dvoranom u Vilniusu, njezinom važnošću u litavskoj povijesti te ulogom u društvenom životu Vilniusa. Mladi koji su sudjelovali u prvom događaju susreli su se sa svjedocima koji su podijelili svoje osobne priče i sjećanja te su imali priliku razgovarati o potencijalu zdanja i mogućnostima adaptacije, prilagodbe današnjim potrebama mladih i društva, predstavljajući svoje ideje, te upoznavajući učenike iz drugih škola u Vilniusu.

Od ponovne uspostave neovisnosti Litve, Sportska dvorana promijenila je mnoge funkcije prije nego što je konačno postala projekt koji sada čeka svoju sljedeću fazu. Ovakvo stanje zdanja prilika je za razmišljanje i drago mi je što sam dio ovog projekta i vodim studente kroz prostore Vilniusa, postavljajući pitanja o budućnosti ovakvih mjesta.

— Tomas Vaitkūnas

ŁÓDŹ

Od početka tranzicije, nakon 1989. godine, tvornice tekstila u Łódźu počele su masovno propadati, što je dovelo do općeg gubitka radnih mjesta. Kriza je pogodila i proizvođače strojeva poput Wifame i kemijskih tvornica poput Anilane. Za mnoge obitelji devedesete su bile vrijeme siromaštva i obiteljskih tragedija. Godine 1992. nezaposlenost u Łodzi dosegla je gotovo 20%.

Sociolozi ističu tranzicijsko razdoblje Łódźa kao primjer feminizacije siromaštva. Bivše tekstilne radnice ne samo da su se suočile s ekonomskim izazovima, već su svjedočile i dramatičnoj promjeni u načinu na koji se percipira njihov rad.

Nekada cijenjene, potpomognute komunističkom propagandom, tijekom tog razdoblja počeli su ih predstavljati kao simbole neuspjeha centralno planiranog gospodarstva. Tvornice u kojima su radile, poput Tvornice pamučne industrije 'Uniontex', propadale su unatoč naporima da se održe i ožive nakon 1989. Posljednji zapis u kronici tvornice Uniontex glasi: 'Kakva šteta!'

(autorica Ewa Kamińska-Bużalek, kulturna animatorica Ženske staze Łódź)

Djed mi je pričao o svom djetinjstvu i mladosti do 1989.g. Rekao je da je Łódź bio industrijski grad, prvenstveno usmjeren na tekstil. Imao je tvornice za proizvodnju tkanina i odjeće, imao je mnogo manje prometa i nije bilo gužvi. Stanovnici su uglavnom koristili tramvaje i autobuse jer je bilo malo osobnih automobila. Nastajale su nove četvrti kao što su Chojny Zatorze, Dąbrowa, Retkinia i Teofilów. Stari dio grada sa svojim stambenim zgradama ostao je nepromijenjen. Bilo je oko 30 kina, a TV je uglavnom bila crno-bijela s dva kanala. Moji baka i djed imaju lijepa sjećanja na te godine.

— Fabian Jaros, student u 81. Osnovnoj školi u Bałutyju, Łódź

Łódź je grad s kratkom, ali izvanrednom poviješću. U početku je bio naselje u tresetnim močvarama koje je steklo status grada u vrijeme Władysława Jagiełły u 15. stoljeću no tek je u 19. stoljeću procvjetalo kao centar tekstilne industrije i trgovačko središte, postavši "obećana zemlja" za poduzetnike i mjesto rada za tisuće doseljenika. Tijekom komunističkog doba, ogromne tvornice i velebitne gradske kuće njihovih vlasnika počele su propadati. Umjesto toga, izgrađene su nove tvornice i velika, često ispod standarda, radnička stambena naselja, uključujući i predgrađe Bałuty, koje je 1954. pretvoreno u novu četvrt Łódźa. (autorica Alicja Pacewicz, stručnjakinja iz Centra za građansko obrazovanje i SOS za obrazovanje).

Tekstilna industrija službeno se nazivala "lakom", no rad u tvornici bio je težak: zahtijevao je ogroman napor — najviše su se opterećivale ruke, obavljao se u nezgodnim položajima i u bučnom okruženju.

Postoji zapanjujuća sličnost u pristupu vlasnika tvornica iz devetnaestog stoljeća i onih koji su upravljali tkalačnicama i predionicama za vrijeme Narodne Republike Poljske: i jedni i drugi oslanjali su se na kontinuirani rad strojeva, što je značilo da su mnogi tekstilni radnici radili u noćnim smjenama. Još jedna sličnost bile su niske plaće za tkanje ili predenje. Ipak, više od 100 godina Łódź je bio užurbani industrijski grad, ispunjen zveckanjem cipela tekstilnih radnika i tisuća tkalačkih stanova koji su odzvanjali kroz tvorničke prozore. Čak je i do sredine 1980-ih komunistička televizija hvalila tvornice u Łodzi zbog obaranja novih rekorda, pa i u proizvodnji čarapa. Tvornicama tekstila predviđala se svijetla budućnost, a jedine pritužbe odnosile su se na nedostatak radne snage... (autorica Ewa Kamińska-Bużalek, kulturna animatorica Ženske staze Łódź)

Mnoge građevine koje su učenici odabrali za svoje fotografije potječu iz 19. i početka 20. stoljeća. Ove građevine su bolje očuvane od onih iz komunističkog doba. Na fotografijama ruševine od crvene opeke u oštrom su kontrastu s pomno obnovljenim zgradama pretvorenim u moderne stambene, javne i uredske prostore. Łódźov "diptih" ilustrira da su baš ovi kontrasti najviše fascinirali mlade sudionike. Siva vrata, koja će uskoro dočekati svoj kraj ukoliko ne budu spašena, stoje pokraj novoobnovljenih. Fotografije zorno prikazuju prostorne transformacije i prenose divljenje koliko je prošlosti grada sačuvano.

— Alicja Pacewicz, stručnjakinja iz Centra za građansko obrazovanje i SOS za obrazovanje

Kako se mjesto promijenilo od 1990. to 2024. Sa sudionicima projekta posjetili smo Księży Młyn, povijesnu industrijsku četvrt koju je osnovao Karol Scheibler u 19. stoljeću. Kroz njihove smo fotografije zabilježili nedavne promjene u ovom postindustrijskom području. Usprkos renovacijama, slike su odavale dojam tihog i udaljenog mjesta odsječnog od sadašnjeg urbanog života, bez ljudi.

Vidjeli smo i bivšu predionicu kako se uzdiže nad radničkim kućama ("famuły") u Księży Młynu. U ovoj ogromnoj, impresivnoj zgradi sada se nalaze stanovi, stambena potkrovlja. U međuvremenu, napušteni željeznički kolosijek, koji je nekoć služio tvornicama, sada je samo turistička atrakcija. Imali smo priliku vidjeti i vilu industrijalca Ludwika Grohmana koja je nakon Drugog svjetskog rata nacionalizirana i pretvorena u jaslice, a kasnije i dječji vrtić tvrtke "Uniontex". Nakon tranzicije, ovaj objekt je zatvoren, kao i mnogi drugi vrtići. U Narodnoj Republici Poljskoj nastojalo se promovirati model zaposlene majke, ali su 1990-ih neki političari tvrdili da je to socijalistička stranputica i da je vrijeme da se tome stane na kraj, šaljući žene kući da se same brinu o svojoj djeci. U onodobnim saborskim spisima nalazi se mnogo zapisa koji tome svjedoče.

(autorica Ewa Kamińska-Bużatek, kulturna animatorica Ženske staze Łódź)

Rezultat radionice je album 'Łódź Diptych. Ekspedycja u przeszłość'. Fotografije koje su snimili učenici 81. osnovne škole iz Bałutyja dokumentiraju njihovu percepciju promjena u gradu - od 19. stoljeća, preko doba Narodne Republike Poljske i turbulentne transformacije, sve do danas. Album je popraćen sjećanjima djedova, baka i roditelja učenika, kao i tekstovima koji opisuju fotografski pohod u prošlost te obrazovne aktivnosti povezane s njim. Materijali su prezentirani u školi i poslužili su kao inspiracija učiteljima koji su sudjelovali u radionicama o učinkovitim i atraktivnim načinima poučavanja mladih o tranziciji. Album je također predstavljen u virtualnoj biblioteci edukativnog materijala 'Civic HIT'.

NAPOMENA: Link na album može se prikazati kao QR kod.

Učenici osnovne škole iz Bałutyja istraživali su tranziciju Łódźa, prikupljajući priče roditelja, baka i djedova te susjeda o životu prije i nakon pada komunizma.

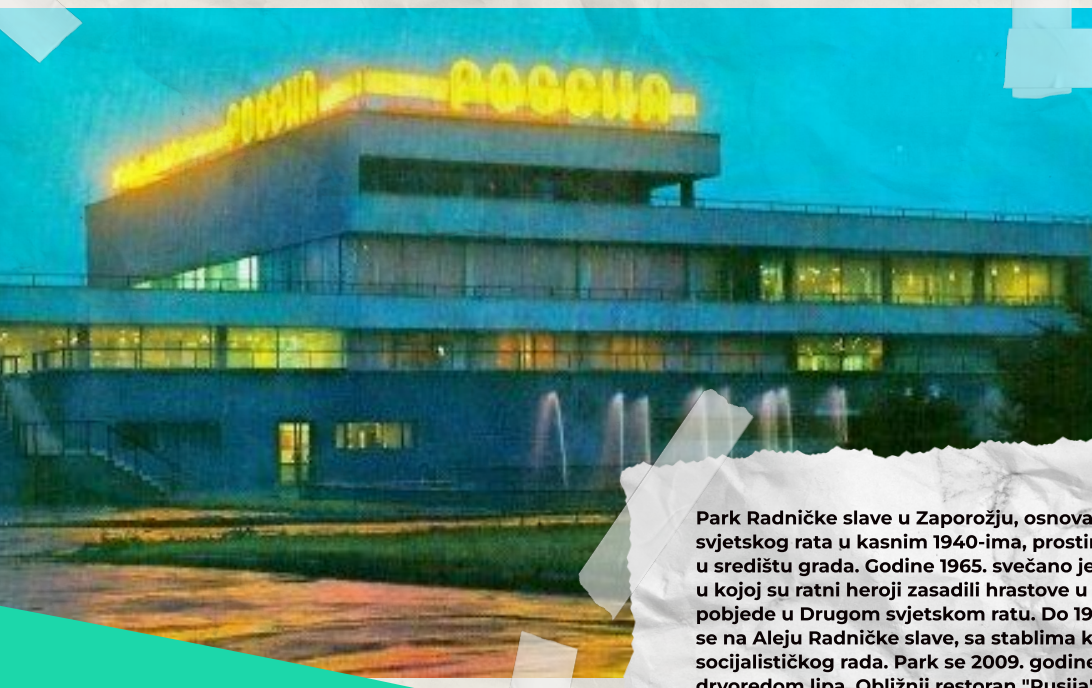
Fotografirali su urbane prostore, stare tvornice tekstila, stambene zgrade, željezničke kolosijeke, ulice i rasvjetne stupove. Ove fotografije i priče, prikupljene u albumu, uspomene su s njihovog putovanja kroz vrijeme. Učenike su vodili učiteljica Anna Gołosz, povjesničar Adam Rębacz iz Poljskog povijesnog muzeja i edukatorica Justyna Dominiak, koordinatorica programa Transition Dialogue.

Tijekom foto šetnje, Ewa Kamińska-Bużatek iz Łódź Women's Trail i fotografkinja Aneta Wawrzół pomogle su u odabiru i obradi fotografija. Radionice su provedene u suradnji sa zakladom Łódź Women's Trail, koja već godinama otkriva ljudske priče, odnosno njezine priče, često zanemarene u službenim narativima.

ZAPOROŽJE

Park Radničke slave u Zaporožju, osnovan nakon Drugog svjetskog rata u kasnim 1940-ima, prostire se na 1,9 hektara u središtu grada. Godine 1965. svečano je otvorena Aleja slave u kojoj su ratni heroji zasadili hrastove u spomen na 20. obljetnicu pobjede u Drugom svjetskom ratu. Do 1973. godine proširilo se na Aleju Radničke slave, sa stablima koja su zasadili Heroji socijalističkog rada. Park se 2009. godine dodatno proširio novim drvoredom lipa. Obliznji restoran "Rusija", otvoren 1974., bio je središnje društveno središte s brojnim restoranima i barovima. Cvjetao je tijekom 1970-ih, ali je propao s gospodarskom krizom Sovjetskog Saveza, zatvarajući vrata 1992. Nakratko oživljen 1995. kao rock café, s vremenom je propao. Danas ova mjesta odražavaju povijesnu tranziciju iz sovjetskog doba u sadašnjost, utjelovljujući kulturnu i društvenu evoluciju Zaporožja.

U 90-ima, Park Radničke slave i restoran "Rusija" u Zaporožju suočili su se sa značajnim propadanjem. Kako se ekonomija Sovjetskog Saveza pogoršavala, održavanje parka postalo je izazovno, a nekada popularni restoran "Rusija" borio se da privuče posjetitelje. 1992. godine restoran se zatvorio, pokleknuvši pred ekonomskim poteškoćama tog doba. Godine 1995. nakratko se ponovno otvorio kao rock café, privlačeći drugačiju publiku, ali ni taj se pothvat nije uspio održati. Park i okolna područja, uključujući sada nepostojeći restoran, počeli su propadati, održavanje je bilo zanemareno, a objekti su propadali. Unatoč tim izazovima, mjesto je ostalo simboličan podsjetnik na živahnu prošlost grada i njegovu tranzicijsku fazu iz sovjetske ere u neovisnu Ukrajinu.

U 90-ima su park Radničke slave i restoran 'Rusija' utjelovili ekonomske borbe postsovjetskog Zaporožja, mijenjajući se od užurbanih društvenih središta do simbola propadanja i zanemarivanja.

— Valentina Vinichenko, lokalna povjesničarka

U proteklih 30 godina Park Radničke slave prošao je kroz faze stagnacije, propadanja, djelomične obnove i revitalizacije. Ipak, nije došlo do potpune obnove. Ostaci propalih javnih prostora iz prošlosti još uvijek ograničavaju suvremeni izgled parka i njegovu funkcionalnost.

— Vitaly Babenko

Od 1990. do 2024. Park Radničke slave i restoran "Rusija" u Zaporozhju doživjeli su značajne transformacije. U 90-ima su park i restoran počeli propadati zbog ekonomskih poteškoća. Početkom 2000-ih, napori zajednice i općinske inicijative počeli su oživljavati park, obnavljajući njegove staze i zelene površine. Restoran "Rusija", nekada rock café, ostao je uglavnom napušten, a njegova ruševnost odražava tranzicijske borbe grada.

U 2010-ima obnovljeni interes za urbanu obnovu doveo je do poboljšanja u parku, uključujući nove sadnice i rekreacijska područja. Dogradnja drvoreda lipa 2009. godine označila je značajan napredak. Do 2024. park je postao živopisni prostor zajednice, simbolizirajući otpornost i obnovu. Godine 2021. Aleja borbene slave Drugog svjetskog rata značajno je obnovljena; uklonjena su sva sovjetska imena i spomen-ploče, a datumi su ispravljani s 1941. na 1939. Dva nova kipa podignuta su u čast olimpijskih prvaka iz Zaporozhja, Punkina i Zhabotynskyja. Spomenik internacionalističkim vojnicima koji su poginuli u Afganistanu i lokalnim ratovima u inozemstvu, izradio je Vladlen Kostiantynovych Dubinin, a postavljen je 1995. Aleja se svake godine ažurira kako bi uključila imena novih počasnih građana i lokalnih heroja Ukrajine. Dok restoran "Rusija" još uvijek čeka sveobuhvatno preuređenje, područja u njegovoj blizini sada su domaćini raznih društvenih aktivnosti, svjedočeći spoju povijesnog sjećanja i suvremenog urbanog života.

Radionica pod nazivom "Dijalog o tranziciji: Grad i zajednica" održana je 20. srpnja 2024. u Zaporožju, Ukrajina duž užurbanog Bulevara Ševčenka, Parka radničke slave i u blizini restorana "Rusija". Ovaj dvosatni događaj okupio je stanovnike grada, povjesničare, novinare i urbaniste. Sudionici su duboko zaronili u 30-godišnju transformaciju istočnoeuropskih zemalja iz komunizma u demokraciju, usredotočujući se na utjecaje arhitektonskih i društvenih promjena unutar Zaporožja. Rasprave su se vrtjele oko ključnih tranzicijskih događaja od raspada Sovjetskog Saveza. Interaktivna sesija uključivala je istraživanje značajnih povijesnih i arhitektonskih lokacija u središnjem dijelu grada, omogućavanje generacijskog dijaloga o promjenama kojima je zajednica svjedočila i bavljenje trenutnim izazovima poput ruske invazije na Ukrajinu. Radionica je završila ležernim druženjem, ponudom osvježjenja i prostora za neformalne rasprave, poticanje angažmana zajednice i razumijevanja.

Radionica "Dijalog o tranziciji: Grad i zajednica" završila je živopisnim i smislenim raspravama, otkrivajući snažan javni interes za povijesne tranzicije Zaporožja. Sudionici su odlučili ponovno se okupiti kako bi dublje istražili postavljena pitanja, naglašavajući predanost zajednice rješavanju ovih tranzicijskih izazova. Dodatno, rasprave su identificirale kritična područja u javnim prostorima kojima je hitno potrebna ideološka i politička pozornost kako bi se omogućile učinkovite promjene. Ti će uvidi oblikovati buduće rasprave i akcije planirane oko razvoja grada.

Nadamo se transformaciji Zaporožja. Ovaj je dijalog postavio temelje za značajne promjene u našim javnim prostorima, osiguravajući da odražavaju našu kolektivnu povijest i težnje. Uzbuđena sam što vidim kako naše današnje rasprave oblikuju pejzaž grada sutrašnjice.

— Olga, sudionica radionice

Gradu itekako koristi ovakva strukturirana i dobro pripremljena rasprava o našem povijesnom naslijeđu i tranzicijskom razdoblju. Definitivno nam je potrebno više obilazaka vođenih dijalogom kako bismo osigurali da više vođa zajednice i onih koji oblikuju javno mišljenje budu uključeni u ovaj proces. Angažiranjem šireg segmenta naše zajednice možemo produbiti naše kolektivno razumijevanje i uvažavanje naše prošlosti, što je ključno dok se krećemo prema budućem razvoju.

